

ХОЖА АХРОР ВАЛИЙ – АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ЮКСАЛИШИНИНГ ЁРҚИН ВАКИЛИ

Абдуллаев Улуғбек Артикбаевич

*Тошкент давлат шарқшунослик университети доценти,
тарих фанлари номзоди.*

АННОТАЦИЯ

Хожа Аҳрор Валий XV асрда яшаб ўтган донишманд, буюк тасаввуф сиймоларидан биридир. У ўзи яшаган даврнинг пешқадам олими, мутаффакири ҳисобланади. Унинг номи ҳар доим Юсуф Ҳамадоний, Аҳмад Яссавий, Абдуқодир Гиждувоний, Баҳовиддин Нақишбанд, Нажмиддин Кубро, Занги ота, Ялангоч ота, Сўфи Оллоёр ва бошқа тариқат алломалари билан бирга тилга олиниб, эъзозланади. Хожа Аҳрорнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида кўплаб илмий асарлар ёзилган. Ўз даврининг, улуғ мутаффакири ва шоирлари Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, ҳамда султон Хусайн Бойқаро, Заҳириддин Муҳаммад Бобурлар, Хожа Аҳрорни ўз маънавий тирлари-муришлари деб билганлар, Бобур унинг “Волидаия” асарини туркий тилга таржима қилган.

Калит сўзлар: *суфизм, тариқат, тасаввуф, Волидаия, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Хусайн Бойқаро, Заҳириддин Муҳаммад Бобурлар, Хожа Аҳрор*

АННОТАЦИЯ

Ходжа Ахрор Вали – мудрец, живший в 15 веке и являющийся одним из величайших деятелей суфизма. Его считают ведущим учёным и мыслителем своего времени. Его имя всегда упоминается и почитается наряду с Юсуфом Хамадони, Ахмадом Яссави, Абдукадиром Гиждувани, Бахавиддином Нақишбандом, Наджмуддином Кубро, Занги ата, Ялангоч ата, суфием Олайором и другими учеными ордена. О жизни и деятельности Ходжи Ахрора написано множество научных трудов. Великие мыслители и поэты своего времени Абдурахман Джамии, Алишер Навои, а также султан Хусейн Бойкара, Захириддин Мухаммад Бабур, Ходжа Ахрор считали его своими духовными наставниками, Бабур перевел его произведение «Волидаия» на турецкий язык.

Ключевые слова: *Суфизм, секта, мистика, Абдурахман Джамии, Алишер Навои, Хусейн Бойкара, Захириддин Мухаммад Бабурлар, Ходжа Ахрор*

ABSTRACT

Khoja Akhror Vali is a sage who lived in the 15th century and is one of the greatest figures of Sufism. He is considered the leading scientist and thinker of his time. His name is always mentioned and revered along with Yusuf Hamadoni, Ahmad Yassawi, Abdukadir Gijduvani, Bakhaviddin Naqishband, Najmuddin Kubro, Zangi ata, Yalangoch ata, Sufi

Ollayor and other scholars of the order. Many scientific works have been written about the life and work of Khoja Akhror. The great thinkers and poets of their time Abdurrahman Jami, Alisher Navoi, as well as Sultan Hussein Boykara, Zakhiriddin Muhammad Babur, Khoja Akhror considered him their spiritual mentors; Babur translated his work “Volidaya” into Turkish.

Key words: *Sufism, sect. mysticism, Abdurakhman Jami, Alisher Navoi, Husayn Boykara, Zahiriddin Muhammad Baburlar, Khoja Ahror*

КИРИШ

Хожа Ахрорнинг исмига кўпинча “Вали(й)”сўзи ҳам қўшиб айтилади. Академик Иззат Султоннинг ёзишича: ўрта асрлар одамнинг тасавурида машойих ва авлиёлар Аллоҳга яқин бўлишга эришган кишилардир. (Валий-яқин демакдир, кўплиги -авлиё). Шунинг учун ҳам улар Ҳабибуллох (Аллоҳнинг дўстлари) деб ҳам аталадилар. Бу буюк кишиларнинг жамият ҳаётида тутган юқори ўрнини “Шайх” лақаби орқали ҳам билишимиз мумкин. “Шайх”-эга, сардор, маъноларини билдиради.

Самарқандлик таниқли олим Ботурхон Валихўжаев, “Хожа Ахрор тарихи” номли рисоласида (“Ёзувчи” нашриёти, Т., 1994.) Хожа Ахрор фаолиятига бағишлаб Шарқ ва Ғарб олимлари ёзган айрам асарларга қисқача тўхталиб, куйидагиларни қайд этган эди: “Афғонистоннинг таниқли олими Абдулҳай Ҳабибий 1965 йилда “Форс адабиёти” номли машҳур асарида уни “Йирик вали Убайдуллох Ахрор”деб таърифлайди. Чех олими Феликс Тауэр: “Хожа Ахрор номи билан шуҳрат қозонган туркистонлик табаррук авлиё, нақишбандия сулукининг шайхи Насриддин Убайдуллох ибн Махмуд Шоший” деб эҳтиром билан тилга олади”,

Хожа Ахрорнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида ўз замонасидан ҳам, ундан кейин ҳам кўплаб илмий асарлар, рисоалар ёзилган. Жумладан, Абдурахмон Жомий “Нафаҳот”ул-унс” асарида Хожа Ахрор номини эҳтиром билан тилга олади. Бу ҳақида Алишер Навоий “Насойим ул муҳаббат”(“Муҳаббат шабадалари”) асарида шундай ёзади: “Ҳазрати Махдуми н.м.к.”(новвара марқадихум нуран(унинг қабри нурга тўлсин)[1].

“Нафаҳот ул-унс”ни битирда замон машойихи ақобир-и қайдида эрдилар, Ҳазрат Хожа Насриддин Убайдуллоҳдин ўзга кишини ул табаррук китобда зикр қилмадилар.

Кўрамизки, буюк шоир ва аллома Абдурахмон Жомий замондошлари орасида Хожа Ахрордан бошқа тасаввуф уламолари номини ўз китобига киритишни лозим топмайди.

Шу мисолнинг ўзи Хожа Аҳрорнинг нуфузи ва обрўси қай даражада баланд бўлганини кўрсатади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Алишер Навоий “Хамса”нинг биринчи достони “Ҳайратул-аброр” да нақшбандлик сулоласининг асосчиси Баҳовиддин Нақшбандга юксак эҳтиром сўзларини айтгач, Хожа Аҳрор Убайдуллоҳни “ул ҳазрат Хожа Убайдуллоҳга муҳтожлик арзимиз бўлсунким, ул киши (ҳозир) ул ҳазрат (Хожа Баҳовиддин) нинг мутлоқ ўринбосари, ҳатто ҳақиқий ҳалифасидир” деб таърифлайди.

Унинг базмида ҳар қандай огоҳлар ўзларини йўқотишган Унинг хизматини қилган ҳар бир одам огоҳлик касб этиб, гадолар гарчи гадо бўлса ҳам маънавий жиҳатдан шоҳ бўлганлар... у жаҳон мулки экинзорининг деҳқони, (йўқ, деҳқон и эмас), балки жаҳон мулкининг посбонидир. Унинг мактублари агар бирор подшоҳ қошига етса. Улар уни ўқиб, бош кийимлари орасига қистириб қўядилар. У подшоҳлар бу мактубни тож деб билиб, бошга кўярди. Мактубдаги ҳар бир сўз улар учун бамисоли қимматбаҳо дурдир. У лутф қилиб шохларгагина тож ато этмай, балки гадоларга ҳам тожбахшлик қилувчидир. У худонинг сўзларини одамларга тушинтирар экан. Унинг учвун тингловчилар шоҳми ё гадоми-тенг эди.

Бу мисраларни академик Иззат султон ҳозирги тилимизда насрий баён этган. Унда буюк дин арбоби Хожа Аҳрорни Навоий Баҳовиддин Нақшбанд тариқатининг энг катта вакили сифатида таърифлайди. Навоий Хожа Аҳрорни Нақшбандга нисбатан “Халифай мутлоқ” (мутлоқ ўринбосар) ва ҳалифайи барҳақ (ҳақиқий ўринбосар) деб атайди, чунки Хожа Аҳрор Валийнинг фикралари буюк устоднинг таълимотини чуқурроқ ва тўлароқ очиб беради, уни муносиб равишда давом эттиради[2].

Алишер Навоий Хожа Аҳрор ҳаётига доир айрим маълумотларни ихчам шаклда умумлаштириб беради. У буюк Валий таржимаи ҳолига доир энг муҳим ўринларни ҳурмат билан таъкидлаб ўтади. Олим ёзади: “Аларнинг мавлуди Тошкентдадур ва оталари дарвеш киши эрмиш ва она тарафидин ҳамоноки, Шайхи Таҳурки, ул вилоятда”, мутаййин шайх эрилиши, анга етарлар ва ўзларида бу иш чошниси туфулият айёмидан бор эрмиш”. (Бу ўринда Навоий Хожа Аҳрор Тошкент шаҳрида таваллуд топганини алоҳида таъкидлагани муҳим).

Баъзи манбаларда Хожа Тошкент вилоятидаги Боғистон қишлоғида туғилган деб айтилади. Жумладан, “Шарқ манбалари ёрғарликлари” сериясида босилган “Самарқандские документы XV-XVI в. (О владениях Хожа Аҳрара в Средней Азии Афганистана) деб аталган ниҳоятда ноёб китобда (уни йирик тарихчи олим О.Д. Чехович нашрга тайёрлаган ва матнларни русчага таржима қилган). “Убайдуллаҳ,

сын Махмуда, (Хожа Аҳрор)” родился в 1404г. в селении Багистон Ташкентской области, в семье потомственных шейхов, бывших одновременно землевладельцами и купцами” -деб ёзади[3]. Тадқиқотчи Элёр Каримов ҳам Хожа Аҳрорни Боғистонда туғилган деб ҳисоблайди[4]. Ҳазрати Вали туғилган кунинг 600 йилли бағишланган “Рашаҳату айнил ҳаёт”(“Обихаёт томчилари”) ҳамда “Табаррук рисолалари”[5] тўпламларида даҳо Тошкентда туғилган деб қайд этилади. Б. Валихўжаев ҳам Хожа Аҳрор Вали Тошкентда туғилган деб ҳисоблайди. Албатта, унинг қайси жойда туғилгани жуда муҳим масала эмас. Лекин, ўқувчилар чалғимаслиги учун бирхиллик бўлгани маъқул.) Шу жиҳатдан “Табаррук рисолалар”дан жой олган Абдулхай ибн Абдулфатҳ ал-Хусайний қаламига мансуб “Насабнома и Хожа Убайдулла” Аҳрор Хожа Убайдуллоҳ-Хожа Аҳрор 806 хижрий йилнинг рамазон ойида. Яъни 1404 мелодий йилнинг март ойида Шош – Тошкентда дунёга келган. Хожа Убайдуллоҳнинг отаси Хожа Маҳмуднинг аждоди Муҳаммад Номий Бағдодийга бориб етар экан. X асрда яшаган Муҳаммад Номий шу даврда Шошнинг машхур уламоларидан бўлмиш Абубакр Муҳаммад Қафқол Шошийнинг шуҳратини эшитиб, Бағдоддон Шош-Тошкентга келиб, ундан сабоқ олади ва Шошда турғун бўлиб қолади. Хожа Убайдуллоҳнинг отаси ана шу хонадон фарзандларидан эди. Хожа Убайдуллоҳнинг онаси Хожа Довуднинг қизи бўлиб, Шайх Хованди Таҳур эса Баҳоваддин Нақшбанднинг ҳурмат ва эҳтиролишга сазовор бўлган шайхлардан Умар Боғистонийнинг ўғли. Хожа Убайдуллоҳнинг болалик ва ёшлик даври Тошкентда ўтган.”

Тарих фанлари доктори Асомиддин Ўринбоев “Хожа Аҳрор” мақоласида Хожа Аҳрор Боғистон қишлоғида туғилган деб ҳисоблайди.

(Куддуиса сирруху) рисоласи эътиборга сазовор унда ёзилишича “Жаҳонпаноҳ Султон Абу Саид Мирзо ҳазратларининг ул зотга бўлган иродат ва эътиқодлари сабаб унинг даъвати ила (Хожа Убайдуллоҳ ҳазратлари)” туғилган шаҳарлари бўлган Тошкентдан Самарқандаги ташриф буюрдилар”. Мазкур фикрлар ҳам масалага аниқлик киритади, албатта. Алишер Навоий “Насойим ул мухаббат” рисоласида Хожа Аҳрор таълим олган барча йирик тасаввуф устозларини ҳурмат билан тилга олади. Булар Хуросон машойихлардан Ҳазрат Мирсайид Қосим Анвар, Шайх Баҳоваддин Умар, Шайх Зайниддин Хавофий, Мавлоно Муҳаммад Асад, Мавлоно Саъдуддин Қошғарийлар эди. Мовароуннаҳр машойихларидан Хожа Муҳаммад Порса, Хожа Абу Наср, Мавлоно Низомиддин Хомушларининг суҳбатларидан баҳра олади. “Мавлоно Яъқуб Чархий қ.с.дан иршодлар ва тарбиятлар топибдурлар, ва сўнгралар Ҳазрат Хожаға анча мукнат даст бердики, маълум эмаски, машойихдан ҳеч кимга ул даст берибдур ё йўқ”[6].

Алишер Навоий ва бошқа тасаввуф уламолари Хожа Аҳрор Валийлик даражасига эришгандан кейин фуқаро ва эл-юрт манфаатлари йўлида катта эзгу ишлар қилганини алоҳида таъкидлайдилар. Навоийнинг таъкидланишича, “Мовароуннаҳр салотини (хукмдорлари)” ўзларини аларнинг муридзодалари ва маҳкуми ҳукми туторлар эрди. Йўқки, ёлғиз Мовароуннаҳр салотини, балки Хуросон ва Ироқ ва Озарбайжон, ҳаттоки бир соридини Рум ва Мисргача ва бир соридин Хито ва Ҳиндғоча барча мулук ва салотин ўзларин Хожаанинг маҳкуми ҳукми ва маъмури фармони тутарлар эрди”(яъни унинг ҳар қандай топшириғини беками кўст бажарар эдилар).

Кўрамизки, Хожа Аҳрор болалиги ва ёшлигидан бошлаб улуғ машойихлар, тасаввуф вакиллари суҳбатида бўлиб, тарбият топган. Улардан нақшбандлик тариқатига доир сир-асрорларни пухта ўзлаштирган. Шунинг учун ҳам Навоий уни замонасидаги энг улуғ валий, авлиё инсонлардан бири деб улуғлайди.

Хожа Аҳрор Баҳовиддин Нақишбанд тариқатининг йирик арбоби ва буюк таълимотининг давомчиси сифатида тан олинди, ном қозонгандан кейин 1431-1432 йиллардан бошлаб ва тижорат билан ўз тирикчиликни ўткази бошлади.

Шўро мустамлакаси йилларида ҳалол меҳнати билан обрў-эътибор қозонган Хожа Аҳрорнинг фаолияти фақат қора бўёқлар билан тасвирланди. Уни йирик феодал ва реакцион диний арбоб сифатида қораловчи асарларга кенг ўрин берилди. Бу буюк зотнинг фаолияти ҳақида фақат салбий фикрлар айтиши мумкин эди ҳолос. Бундай нотўғри, бирттомонлама сохта муносабатга Мустақиллик йилларида чек қўйилди. Хожа Аҳрорнинг буюк хизматлари, муносиб баҳоланиб, тарих адолати тикланди. Даҳо таваллудининг 600 йиллиги Ўзбекистонда муносиб нишонланди.

Хожа Аҳрор фаолиятини чуқур ўрганиш, ҳолис ва ҳуқуқий баҳолашасосида бу тасаввуф алломасининг чин инсоний қиёфаси кўз ўнгимизда тобора равшанлашиб бормоқда. Энди ана шу масалалар хусусида қисқача тўхталиб ўтамиз.

Аввало, Хожа Аҳрор хукмдорларнинг муносабатларига назар солайлик. Бу буюк аллома тарих сахнасида чиққан йилларда теурий шахзодалар олиб борган тож-тахт талашувлари натижасида меҳнаткаш аҳоли ҳонавайрон бўлиб, оғир аҳволда қолган эди. Ана шу қийин шароитда Хожа Аҳрор зулм остида эзилган халқнинг чинакам химоячисига айланди. Буни қуйидаги мисол орқали яққол кўришимиз мумкин. Умаршайх Мирзо (Захириддин Мухаммад Бобурнинг отаси) Тошкент шаҳри ва вилоят аҳолисига 250 минг динор солиқ солади. Бу меҳнаткаш халқ учун жуда оғир ташвиш эди. Хожа Аҳрор ана шу маблағнинг ҳаммасини ўз ёнидан тўлайди ва яна солиқ йиғувчиларга ҳам 70 минг динор маблағ бериб, халқни оғир юқдан ҳалос қилади. Савол туғилади: Хожа Аҳрор шунча катта маблағни

қаердан олган? Бунинг биринчи асоси шуки, тахт таллашиб ўзаро кураш олиб бораётган темурий шахзодалар жумладан, Абусаид ва унинг ўғиллари Султон Ахмад Мирзо, Умар Шайх Мирзо ва Юнусхоннинг ўғли Султон Махмудлар орасидаги барча низолар Хожа Аҳрорнинг бевосита аралашуви ва воситачилиги туфайли тинчлик, ҳамжиҳатлик сулҳ билан ҳал қилинган.

Мазкур ҳукмдорлар Хожа Аҳрорни ўзларининг пири мушидлари, диний-ғоявий раҳнамолари деб билганлар ва унинг барча топшириқларини ҳеч қандай сўзсиз бажарганлар. Улар ҳам ўз навбатида Хожа Аҳрорга катта ер-мулкларини суюрғол сифатида тортиқ қилганлар. Хожа тасарруфига ўтган ерлардан деярли солиқ олинмаслиги ҳақида васиқалар берилган. Холбуки, шу вақтларда оддий фуқаролар шариат томонидан белгиланган ушр, мол ва закотлардан ташқари 30 га яқин турли олиқ –солиқлар (шу жумладан тамға, ёрғу) тўлашга мажбур эди. Шу туфайли жуда кўп даҳқоидалар ўз ер-сувларини Хожа Аҳрор ихтиёрига ўтказиш йўли билан ана шу оғир солиқлардан озод бўлганлар, айти замонда ўз ерларидан аввалгидек фойдаланиб, ундан баҳраманд бўлаверганлар. Бундай ер-мулклар Тошкент вилоятидан ташқари Амударё соҳаларигача чўзилган бўлиб, 1300 дан ортиқ экинзорларни ташкил этган[7].

Хожа Аҳрор дехқончилик билан бирга Мовароннаҳрдан ташқарига, Хуросон ва Ҳиндистонга ҳам моллар юбориб, савдо-сотик билан шуғулланган. Булардан келган катта маблағларнинг бир қисмини “аҳоли бошига тушган оғир солиқларни тўлаш, диний ва маданий қурилишларни амалга ошириш каби ишларга сарфланган” Хожа Аҳрор томонидан Самарқандда, Тошкентда ва Қобулда ҳам мадрасалар қурдирилганлиги манбалардан маълум[8]. Кўрамизки, Вали Шўро маддоҳлари ёзганидек, “золим” “реакцион дин арбоби”, “шафқатсиз феодал” бўлган эмас.

Манбалардан ёзилишича, у ҳатто илм толиби бўлиб, юрт кезиб юрган пайтларида ҳам имкони борича мухтож одамларга ёрдам қилишни тарк этмаган. “Рашахот” асарларида ёзилишича, Хожа Аҳрор Ҳиротда ўқиб юрган чоғида “бўш вақтларида ҳаммомга бориб, бепул ходимлик қилар” (одамларни ювинтириб қўяр) эди. Яна Хожа Аҳрор бир куни кўчада оч кишини кўрди ва ошхонага олиб кириб, салласи эвазига овқат олиб, унинг қорнини тўйғизди”[8].

Буларнинг ҳаммаси Хожа Аҳрор болалигидаёқ ўз хаётини одамларга фойда, манфаат етказишга бағишлаганини кўрсатади. У ўсиб улғайган муҳитда инсонларга доим яхшилик қилиш, хаётини эзгу ишларга бағишлаш руҳи устувор эди. Хожанинг бобоси, Шайх Умар Боғистоний ўғли Шайх Хованд Тохурга) “ё Тахур, мулла бўлма, шайх бўлма, сўфий бўлма, у бўлма, бу бўлма, мусулмон бўл” деб насиҳат қилар экан.

Бу оилада машхур тасаввуф устозларининг айтган буюк ҳикматлар руҳи устуворлик қилган. Улуғ машойихлар йўлидан юриш, уларнинг ҳаёт тарзига амал қилиш, яхши анъаналарни давом эттиришга интилиш одоб тусига айланиб кетган эди. Жумладан, машхур турк машойихларидан бўлган Сулаймон отанинг: “Ҳар ким кўрсанг Ҳизр бил, ҳар тун кўрсанг Қадр бил ” ҳамда “Барча яхши, биз ёмон, барча буғдой, биз сомон” сингари содда, айнаи чоқда ниҳоятда теран фикрларига амал қилиши одатий қоидага айланганди. Ана шу буюк тасаввуфлар сулоласига мансуб бўлган Исмоил отанинг: Офтобда соя бўлғил ва сўвукда жома бўлғил ва очликда нон бўлғил”[8]. деган ҳикматлари бу оилада аъзолари учун муқаддас саналганича шубҳа йўқ. Юқоридаги ҳикматлар халқимиз орасида бугунги кунда ҳам ҳеч ўзгармасдан, айнимасдан яшаб келаётганида ҳам қатъи ҳикмат бор. Кейинчалик Хожа Аҳрор Вали машхур тасаввуф алломаси Аҳмад Яссавий тариқатининг давомчиси Абдуҳолиқ Ғиждувоний илгари сурган “Даст бакору дил ба ёр” (“Кўлинг ишда, дилинг ёрда бўлсин”) деган машхур дастурга қатъий амал қилган. Бу ҳикматга тўла қоидани Баҳовуддин Нақшбанд “Дил ба ёру даст ба кор” тарзида бироз ўзгартириб давом эттирган. Яъни “Дилингни Аллоҳга-ю, кўлингни ишга бағишла”. Бу калиманинг асосий маъноси, худони ҳеч қачон унутма, аммо кўлинг доим ишда бўлсин, ҳалол меҳнат билан ризқу насибангни, ҳалол луқмангни меҳнат топ ярат демақдир.

Хожа Аҳрор умр бўйи бу муқаддас қоидаларга амал қилиб яшади, уларни шогирдлари ва мухлислари орасида тарғиб қилди. Ўзини пир деб ҳисоблаган ва эътиқод кўйган замон ҳукмларини адолатга чорлади, уларни раиятга зулм қилмасликка, инсоф ва адолат билан юртни бошқаришга чақирди. Бу эзгу ишларни нақшбандлик силсиласи қоидларига мувофиқ ҳолда бажарди. Ҳукмдорлар ҳам унинг даъватлари, мурожатларига мунтазам равишда эътибор ва ҳурмат билан қарашар, бирор таклиф ва илтимосини рад этмасликка уринишар эди. Хожа Аҳрор бошқа тасаввуф авлиёлари сингари хилватда муридлар билан умр ўтказишни, жамият ҳаётидан чеккада яшашни қатъий рад этади. Бу ҳақда “Рашахот” муаллифи шундай гувоҳлик беради: “Айтур эдиларким, агар биз бу рўзғорда шайхлик этсак, ҳеч шайх мурид топмас эди.. Лекин бизга бошқа иш буюрилибдир ким, мусулмонларни зулмнинг қўлидан сақлармиз, бу восита билан подшоҳларга ихтилом этмак (яъни: подшоҳларнинг ишларига аралашмоқ) керак ва аларнинг нафсларини мусаҳҳар этмак (яъни: қўлга олмоқ, идора қилмоқ) ва бу амалнинг воситаси билан мусулмонларни мақсудга еткурмак керактур”.

Хожа Аҳрор шу мақсадда ҳар куни пошога ва унга қарашли амалдорларга йигирмадан ортиқ руқъя (хат) ёзар ва улардан мамлакат ва айрим кишилар тақдирига оид масалаларни ҳал этиб беришни илтимос қилар эди. Подшоҳ ва

амалдорлар эса унинг айтганини рад этолмай бажарар эдилар. (Бу борадат нақшбандлик тариқатини қабул этган) Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижтимоий-сиёсий қарашларни эсланг. Буюк шиор билан султон Хусайн Бойқаро ҳукмдорлик қилган йилларни тарихчилар олтин аср сифа тида баҳолайдилар. Умуман, XV асрнинг иккинчи яармида Мовароуннаҳр ҳамда Хуросонда халқ осойишта, тинч, маъмур ҳаёт кечиргани кўп жихатдан Хожа Аҳрорнинг жамият ҳаётига фаол аралашгани ва фуқаро, раият манфаатларини қаттиқ ҳимоя қилгани билан бевосита боғлиқдир. Шу жихатдан Хожа Аҳрорнинг сарой хизматидан воз кечмоқчи бўлган Алишер Навоийга ёзган мактуби нихоятда муҳим аҳамиятга эгадир. Шу мактубдан парча келтирамиз: “.....Эшитишимча, онҳазрат, яъни султонга мулозамат қилишдан гоҳо маломат чекар экансиз. Илтимос шуки, мусулмонларга мадат бўлмоғи учун ва бирор фақирнинг дили мушкулликдан халос топиб, шод бўлмоғи учун хотира шарифингизни сарой хизматидан узманг... Бирор киши ҳам мусулмонлар ғалминини ейишни ўйламай қўйган бу вақтда уларга ғамхўрлик қилиш –энг хайрли ишдир!.....” Маълумки, бу мактубдан кейин Алишер Навоий ҳаж сафаридан воз кечади ва саройдаги ишларини муносиб даражада давом эттиришга қатъий киришади. У умрнинг охиригача халқ манфаатларини ёқлагани маълум. Келтирилган мисоллар Хўжа Аҳрорнинг буюук фуқаропарвар, маърифатли тасаввуф арбоби эканини исботлайди.

Хўжа Аҳрорнинг айрим асарлари бизгача етиб келган. Булардан биринчиси “Волидия” асари бўлиб, у отасининг илтимоси билан ёзилган. Кичик хажмдаги бу асарда тариқат йўлига кирган кишининг ахлоқ-одоби, фақр ва фано тушунчалари ҳақида сўз боради. Шу сабабли у кўп мухлисларга эга бўлган. Захириддин Муҳаммад Бобур 1528-1529 йилларда уни ўзбек тилига ўгирилиб, 245 байтлик назмий рисолага айлантирган. Бу асар кейинги йилларда Тошкентда икки марта нашр этилган[9].

Иккинчи асар “Расолаи ҳавроийа” (Хурлар ҳақида рисола) деб аталади. Бу рисола машхур шоир Абу Саид Абдулхайрнинг бир рубойиси шарафига бағишланган. Асар матни ва шарҳи “Табарук рисоалар” тўпламида тўла берилган[9].

Учинчи асар “Фикрат улнинг орифин” (“Маърифат ахлининг сўзларидан парчалар”), айрим манбаларда “Воридот” деб ҳам аталади. Унда Хожагон тариқати, Баҳовуддин Нақшбанднинг йўл-йуриқлари, нақшбандия тариқатида амал қилиши зарур бўлган ўн бир қоидага кенг шарҳ берилган[9].

Яна бир рисола “Анфоси нафийса” (“нозик фикрлар”) “Табаррук рисоалар” тўпламида ёзилишича, бу рисола тариқат йўлидаги кишилар амал қилиш лозим бўлган масалалар баёнига бағишланган. Унда муриднинг покланиши нафл

ибодатлари қай тариқа амалга оширилиши ва ўқиладиган дуолар батафсил ёритилган[9]. Табиийки, Хожа Аҳрор нақшбандия сулоласининг раҳнамоси ва нақшбанд йўлининг давомчиси сифатида танилгандан кейин замондошлари ва ҳукмдорлар, йирик давлат арбобларига кўплаб мактублар ёзган. Уларнинг катта қисми сақланиб қолган. Бу мактублар Хожа Аҳрор ўз давридаги ижтимоий –сиёсий ҳаётда нечоғлик катта ўрин тутгани ҳамда фаолият доираси нақадар катта ва самарали бўлганини яққол кўрсатади.

“Маънавият юлдузлари ” тўпламида ёзилишича, мактублар Хожа Аҳрорнинг ўз давридаги турли тўплам ва маноқиблар саҳифалари орқали бизгача етиб келган. Улардан энг муҳими “Мажмуаи мурасалот” деб номланади. У Алишер Навоий буйруғи билан тузилган, шунинг учун ҳам “Навоий альбоми” деб ҳам аталади. Унда Хожа Аҳрорнинг 128 дона мактублари мавжуд. Улар Самарқанддан Хиротга –Хусайн Бойқарога ва аксари, Алишер Навоийга ёзилган[7]. Бу ҳақда Навоий “Насойим ул муҳаббат”да шундай ёзади:

(Хожа Аҳрорнинг) мозий машойихидин доғи ҳамоноки ортиғроқ эрди ва бу ҳақир билан илтифотлари кўп бор учун ваҳий осар руқбалари мактуб билан мушарриф килиб, ишларига маъмур қилурлар эрди.

Ул руқбаларни мураккаб ясаб, мужаллад килиб, жадвал ва такаллуфот билан табаррук йўсуни била юрибман. Умидим улки, аларнинг баракотидин бу ишнинг завқи ва талаби насиб бўлғай”[2]. Тарих фанлари доктори Асомиддин Ўринбоев бу мактубларни уч туркумга ажратиб ўрганади. Биринчи туркум Мовароннаҳр ва Хуросонда ҳукмронлик қилган темурий ҳукмдорлар, жумладан, Бадахшон ҳокими Султон Маҳмуд, Султон Аҳмад ҳамда султон Хусайин Бойқаролар орасидаги сиёсий, ҳудудий муносабатларга доир мактублар. “Уларда Хожа Аҳрор темурий шахзодалар олдига ўзаро низоларни тинчлик йўли билан ҳал этиш,урушлар туфайли аҳолининг жону молига зарар етказмаслик каби талабларни қўяди ва буни амалга оширишни Навоийдан илтимос қилади.” Иккинчи турдаги мактубларда шарият қонун-қоидаларини мустаҳкамлаш орқали мамлакатда адолат ўрнатиш, оддий фуқароларга жабр-зулм қилмаслик каби фикрлар илгари сурилади, баъзиларида эса ноҳақликка дучор бўлган кишининг номи кўрсатилиб, унга ёрдам бериш сўралади[7]. Учинчи туркум хатларда Хожа Аҳрор ва яқин муридларнинг Хуросон ҳудудидаги хўжалик ҳамда савдо-сотик ишларига боғлиқ масалалар тилга олинади. “Бу хатларда Хожа Аҳрор ўз даврининг йирик ер-сув, мол- мулк эгаси сифатида гавдаланади, ўзининг ва яқин кишиларининг интилади ”[7]. Булар орасида оддий адолатгалаб кишилар ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган илтимослар ҳам учраб туради.

Буларнинг ҳаммаси, табиийки, ўз давридаги баъзи реакцион мутассибларга ёқмас ва уларнинг Хожа Аҳрорга нисбатан очикдан-очик қаршини курашишни кучайтирар эди. Жумладан, султон Абу Саид Мирзо вафотидан сўнг (1468 йил) Самарқанд шахулисломи Хожа Мавлоно Хожа Аҳрор мол-мулкани мусодара қилиш ва уни халойиқ ўртасида обрўсизлантириш учун ёнига бир кишини олиб Хожанинг Мотуруддаги ховлисига боради. Айни шу пайтда Султон Аҳмад Мирзо Хожа Аҳрорнинг уйига ташриф буюради. Бундан хабар топган Хожа Мавлоно шериги билан ховли деворидан ўзларини ташлаб қочиб кетишади. Шундан кейин Хожа Мавлононинг ишлари таназзулга учраб, ўзи, хор-зорликда қолади. У вафотидан олдин қилмишларидан минг бор пушаймон бўлиб Мавлоно Муҳаммад Муаммойга шундай деган экан: “Муҳтарам Мавлоно Муҳаммад!” Нима қилган бўлсак, иззат-нафс, обрўталаблик учун қилган эканмиз. Ҳамма қилмишларимиздан пушаймонмиз. Бизни кечирисинлар” [1]. Хожа Аҳрор бу гапларни эшитиб, ниҳоятда таъсирланаган экан.

Хожда Аҳрорнинг ижтимоий –фалсафий фикрларидан айримларини келтириб ўтамиз:

“Айтур эрдиларким: золим ва жабр қилувчиларни йўқотиш борасида химмат қилмоқ лозимдир.”

Айтур эдиларким; менинг сизларга дунёни манъ этишим, дунёни сизлардан дариф тутиш маъносида эмас, балки сизларни дунёдан асрамоқ маъносидадир. Чунки Одам шунчалик улуғворлиги билан ўз вақтини арзимас нарсалар учун зоеъ қилмоғига хайфим келади.”

“Илмни дунё (мол-мулк) орттириш ва мансаб эгаллаш учун хизмат қилувчи олимлардан узоқ бўлмоқ керак.”

ХУЛОСА

Хожа Аҳрор ўзининг тарихий хизматлари ҳақида фахр билан шундай дейди: “Биз ҳалқнинг ғамидамиз, ва ҳалқ бизнинг воситамиз билан шодликда турур.” XV аср шароитида мана шундай ҳалқпарварлик сиёсатини юрғиза олиш ниҳоятда улуғ ходиса ҳисобланади. Бу сўзларни дангал айтиш ва уларни амалга ошириш осон иш эмас. Ўз онгли ҳаётини ҳалқ бахт-саодати учун курашга бағишлай олган улуғ тасаввуф олими Хожа Аҳрор Валининг номи барҳаёт яшайди. Таниқли Чех олими Феликс Тауэр таъбири билан айтганда “Туркистоннинг бу табаррук авлиёси” ўзининг фуқаропарварлик ғоялари нурлари билан ҳамон порлаб турибди”.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Б.Валихўжаев. Хожа Аҳрор тарихи. “Ёзувчи” нашриёти. 62-бет.

2. Алишер Навоий. Насойим ул муҳаббат.” Мукаммал асарлар тўплами. 17 – жилд, Тошкент, “Фан” нашриёти, Тошкент, 2001 йил, 279-280-бет.
3. Самаркандский документи XV-XVI бб. Масква. 1974, 16с.
4. Э.Каримов, Хожа Ахрор. Хаёти ва ижоди. Тошкент, “Маънавият”,2003.
5. “Рашахат айнил ҳаёт”. Абу Али ибн Сино нашриёти, Тошкент -2004;
6. Алишер Навоий “Насойим ул- муҳаббат” 280-бет.
7. “Маънавият юлдузлари”, 205-206-бетлар; “Самаркандские документы” XV-XVI в.в. с.19-25.
8. И. Султон “ Баҳовуддин Нақишбанд адабиёти”, 57 –бет
9. “Табаррук рисоалари”, “Адолат”, Тошкент-2014 йил.